

Interventie

Leren van Delict

Erkenning

Erkend door Deelcommissie Justitiële Interventies d.d 22-9-2016

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: Sanne Hillege, Heidi van de Kuil & Anne Hulsebosch (augustus 2016).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Leren van Delict'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Korte samenvatting van de interventie	4
1. Uitgebreide beschrijving	6
1.1 Doelgroep.....	6
1.2 Doel.....	7
1.3 Aanpak.....	8
2. Uitvoering.....	13
<i>Materialen .....</i>	<i>14</i>
<i>Locatie en type organisatie .....</i>	<i>14</i>
<i>Opleiding en competenties van de uitvoerders.....</i>	<i>14</i>
<i>Kwaliteitsbewaking .....</i>	<i>15</i>
<i>Implementatie .....</i>	<i>17</i>
<i>Kosten .....</i>	<i>17</i>
3. Onderbouwing	18
<i>Probleem .....</i>	<i>18</i>
<i>Oorzaken.....</i>	<i>18</i>
<i>Aan te pakken factoren.....</i>	<i>19</i>
<i>Verantwoording .....</i>	<i>20</i>
4. Onderzoek.....	20
4.1 Onderzoek naar de uitvoering.....	23
5. Samenvatting werkzame elementen.....	26
6. Aangehaalde literatuur	27

Samenvatting

Korte samenvatting van de interventie

Leren van Delict is een individuele, cognitief-gedragsmatige training voor jongeren die een (gewelddadig) delict gepleegd hebben en in een justitiële jeugdinstelling of JeugdzorgPlus instelling verblijven. Het doel is voorkomen dat jongeren opnieuw (gewelddadige) delicten plegen. Tijdens Leren van Delict leert de jongere hoe hij nieuwe delicten kan voorkomen en welk gedrag daarvoor een alternatief is. Hiertoe analyseert de jongere het gepleegde delict, en leert om verhoogde risicofactoren en risicosituaties bij zichzelf en in zijn omgeving te herkennen. Vervolgens richt de interventie zich op het aanleren van gedrags- en sociaal-probleemoplossende vaardigheden en het ontwikkelen van een terugvalpreventieplan. Door middel van opfrissessies worden bijeenkomsten doelgericht herhaald tijdens kritieke overgangssituaties.

Doelgroep

Leren van Delict is ontwikkeld voor jongeren van 12 tot 24 jaar die één of meerdere (gewelddadige) delicten hebben gepleegd en in een jeugdinstelling verblijven. Deelnemers hebben een matig tot hoog risico op (gewelddadige) recidive en een IQ $\geq$ 70 (tenzij sprake is van een redelijk tot goed sociaal aanpassingsvermogen).

Doel

Het hoofddoel van Leren van Delict is voorkomen dat jongeren opnieuw (gewelddadige) delicten plegen.

Subdoelen zijn: de jongere

- heeft inzicht in zijn eigen delictketen;
- heeft minder irrationele gedachten, vijandige attributies en cognitieve vertekeningen;
- neemt verantwoordelijkheid voor zijn eigen gedrag en de gevolgen daarvan;
- beschikt over een uitgebreider repertoire gedrags- en sociaal-probleemoplossende vaardigheden.

Aanpak

De training is opgedeeld in drie fasen. In fase 1 (Delictanalyse; 9 weken) leert de jongere verhoogde risicosituaties en risicofactoren bij zichzelf en in zijn omgeving herkennen. In fase 2 (Veranderingsfase; 16 weken) leert de jongere om gedragsalternatieven te ontwikkelen en toe te passen. In fase 3 (Opfrissessies) worden doelgericht (delen van) sessies uit de tweede fase herhaald. Het aantal sessies is afhankelijk van de situatie van de jongere.

Materiaal

Bij Leren van Delict maken de jongeren gebruik van een werkboek. In dit werkboek staan trainingsopdrachten beschreven. Ook worden hierin aantekeningen en afspraken bijgehouden. Voor de trainers is er een programmahandleiding waarin (per fase) elke bijeenkomst is uitgewerkt. Daarnaast is er een theoretische handleiding, een management- en kwaliteitshandleiding en een opleidingshandleiding.

Onderbouwing

Bij jongeren met delictgedrag doen zich belangrijke problemen voor in de sociale informatieverwerking: ze kunnen zich slecht in het perspectief van anderen verplaatsen

en hun emoties en impulsen slecht reguleren, ze hebben een beperkter repertoire aan mogelijke reacties in sociale situaties en ze beschikken over minder vaardigheden om deze reacties uit te voeren. Ook hebben ze de neiging anderen vijandige attributies toe te kennen (waarbij cognitieve vertekeningen een rol spelen), en kampen ze met een geringer vermogen tot moreel redeneren. Leren van Delict richt zich daarom op het vergroten van het inzicht in de eigen delictketen, het verminderen van vijandige attributies en cognitieve vertekeningen, het vergroten van het verantwoordelijkheidsgevoel voor het eigen gedrag en de consequenties daarvan, het uitbreiden van het repertoire aan gedrags- en sociaal-probleemoplossende vaardigheden, en het vergroten van de zelfregulatie. Door middel van deze cognitieve en gedragsmatige vaardigheden leert de jongere zijn eigen gedrag telkens te monitoren, bij te sturen en te controleren.

Onderzoek

Er zijn nog geen effectstudies naar Leren van Delict uitgevoerd. Wel is er een procesevaluatie gedaan naar de programma-integriteit van Leren van Delict in negen justitiële jeugdinrichtingen. De conclusie daarvan was dat Leren van Delict in zijn geheel weinig wordt uitgevoerd. Fase 1, de delictanalyse, wordt relatief vaak en programma-integer uitgevoerd, onder andere omdat de delictanalyse een voorwaarde is voor verlof. De waardering voor fase 1 is positief. Fase 2 wordt relatief weinig en minder programma-integer uitgevoerd, en wordt minder positief gewaardeerd. Met fase 3 is op dat moment nog geen ervaring opgedaan.

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

Leren van Delict is bedoeld voor jongeren van 12 tot 24 jaar die één of meerdere (gewelds)delicten hebben gepleegd. Het gaat om jongeren die geweldsdelicten, vermogensdelicten (al dan niet met geweld) of zedendelicten in combinatie met geweldsdelicten hebben gepleegd. De jongeren zijn hiervoor veroordeeld en verblijven in een justitiële jeugdinrichting, of verblijven met een machtiging gesloten plaatsing in een JeugdzorgPlus instelling. De jongeren hebben een matig tot hoog risico op (gewelddadige) recidive. De interventie is toepasbaar bij jongeren met een $IQ \geq 70$; jongeren met een $IQ < 70$ die beschikken over een redelijk tot goed sociaal aanpassingsvermogen en enige leerbaarheid, kunnen ook deelnemen. De programmahandleiding biedt handvatten voor inzet van de interventie bij jongeren van 24 tot 30 jaar die in het kader van het jeugdstrafrecht of adolescentenstrafrecht veroordeeld zijn.

Intermediaire doelgroep

Er zijn geen intermediaire doelgroepen.

Selectie van doelgroepen

Om jongeren te selecteren voor Leren van Delict, worden twee zaken gecontroleerd:

- 1) De jongere voldoet aan de volgende vier (indicatie)criteria: de jongere
  - is tussen de 12 en 24 jaar oud;
  - heeft één of meerdere (gewelds)delicten gepleegd;
  - is veroordeeld voor een (gewelds)delict en verblijft in een justitiële jeugdinrichting, of verblijft in een JeugdzorgPlus instelling;
  - heeft een matig tot hoog risico op (gewelddadige) recidive. De jongere scoort matig tot hoog op de SAVRY ('cut-off score' tussen de 48 en 72).

- 2) Wanneer de jongere door bovenstaande selectie komt, wordt gecontroleerd of er geen contra-indicaties aanwezig zijn. In de volgende gevallen kan de jongere kan niet deelnemen aan Leren van Delict:
  - Er sprake is van een psychotische stoornis of onvoldoende realiteitsbesef (actuele inschatting door gedragsdeskundige en psychiater);
  - De jongere heeft specifieke zedendelicten gepleegd (de zogenoemde kindmisbruikers) (beoordeling dossier);
  - De jongere heeft een $IQ < 70$. Dit vormt alleen een contra-indicatie indien de jongere een beperkt sociaal aanpassingsvermogen heeft en weinig leerbaar is (beoordeling op basis van dossier en inschatting gedragsdeskundige);
  - De jongere beheerst de Nederlandse taal onvoldoende om duidelijk te kunnen maken wat hij bedoelt (beoordeling op basis van dossier en inschatting gedragsdeskundige);
  - De jongere heeft al eerder deelgenomen aan Leren van Delict, waarbij geldt dat van herhaalde deelname geen extra leereffect wordt verwacht (beoordeling op basis van dossier en inschatting gedragsdeskundige);

- De jongere ontkent het delict waarvoor hij is veroordeeld, volhardend (beoordeling door gedragsdeskundige).

Binnen een justitiële jeugdinstelling doorlopen in principe alle jongeren Leren van Delict. Voorafgaand aan ieder van de drie fasen van de interventie wordt door de gedragswetenschapper een indicatieformulier ingevuld. Dit formulier wordt multidisciplinair besproken in het psychomedisch overleg. Hierbij wordt verkend of er contra-indicaties zijn, wat de motivatie van de jongere is en wanneer de interventie het beste kan starten. Binnen JeugdzorgPlus instellingen wordt de interventie na multidisciplinair overleg per jongere geïndiceerd.

Jongeren met (sterke) psychopathische trekken dienen niet bij voorbaat te worden uitgesloten van deelname. Ook jongeren met deze zware problematiek hebben namelijk ontwikkelingsmogelijkheden die zoveel mogelijk benut moeten worden. Het is in deze gevallen aan de behandelverantwoordelijke om een afweging te maken.

Betrokkenheid doelgroep

Tussen oktober 2013 en juni 2014 heeft DSP-groep een procesevaluatie uitgevoerd naar de programma-integriteit van Leren van Delict in de negen justitiële jeugdinstellingen. In dit kader zijn in twee van deze instellingen in totaal zes jongeren geïnterviewd over de uitvoering van Leren van Delict. Aan deze jongeren is onder andere gevraagd waarom ze Leren van Delict hebben gedaan, of zij alle onderdelen van de training hebben gehad, wat ze van de onderdelen en de trainer vonden, en wat ze van Leren van Delict hebben geleerd. De geïnterviewde jongeren waren allemaal gemotiveerd om Leren van Delict te volgen. Ook waren zij tevreden over de interventie en hadden zij geen concrete verbeter suggesties. Enkele jongeren vonden de training wel zwaar, confronterend en niet leuk. Iedereen had een goede klik met zijn trainer(s).

1.2 Doel

Hoofddoel

Het hoofddoel van Leren van Delict is voorkomen dat jongeren opnieuw (gewelddadige) delicten plegen. Gesteld wordt dat achter ieder gedrag van een jongere in principe een, al dan niet bewuste en/of expliciete, keuze schuilgaat. Ieder gedrag heeft voor de persoon die het vertoont een bepaalde functie (Hermans, Eelen & Orlemans, 2007). De interventie Leren van Delict is erop gericht de jongere hier bewust van te maken en uiteindelijk voor sociaal gedrag te laten kiezen.

Subdoelen

Om het hoofddoel te bereiken, streeft Leren van Delict de volgende subdoelen na:

1. De jongere heeft inzicht in zijn eigen delictketen;
2. De jongere heeft minder irrationele gedachten, vijandige attributies en cognitieve vertekeningen;
3. De jongere neemt verantwoordelijkheid voor zijn eigen gedrag en de gevolgen daarvan;
4. De jongere beschikt over een uitgebreider repertoire gedrags- en sociaal-probleemoplossende vaardigheden.

Om deze doelen te bereiken beschikt de jongere na de training over de volgende vaardigheden:

- De jongere weet hoe de keten van gebeurtenissen, gedachten en gevoelens leidde tot het delictgedrag met alle gevolgen van dien;
- De jongere is zich ervan bewust welke invloed zijn gevoelens en gedachten hebben op het gedrag en de gevolgen;
- De jongere is zich bewust van de voortdurende keuzemomenten (beslissingen) in de keten van gedachten, gevoelens en gedrag;
- De jongere herkent de verhoogde risicosituaties en de risicofactoren voor zijn delictgedrag bij zichzelf en in zijn omgeving en kan deze verwoorden;
- De jongere onderscheidt de oorzaken van gedrag en de gevolgen die zijn gedrag heeft;
- De jongere weet welke gevolgen zijn (delict)gedrag voor anderen/slachtoffers heeft;
- De jongere stopt de keten leidend tot delictgedrag door verhoogde risicosituatie te vermijden of er uit weg te gaan;
- De jongere past gedragalternatieven toe in risicosituaties;
- De jongere is in staat zijn eigen gedrag te monitoren, te controleren en bij te sturen;
- De jongere kan vaardig functioneren in zijn omgeving.

Voor licht verstandelijk beperkte jongeren zijn de gestelde doelen te verstrekkend. Voor deze doelgroep zijn aangepaste subdoelen opgesteld:

1. De jongere kan zijn eigen delictketen benoemen;
2. De jongere herkent risicovolle situaties voor hemzelf;
3. De jongere maakt in risicovolle situaties vaker gebruik van (aangereikte) helpende gedachten;
4. De jongere weet waar en bij wie hij hulp en/ of steun kan vinden in nieuwe risicosituaties;
5. De jongere beschikt over een uitgebreider repertoire gedrags- en sociaal-probleemoplossende vaardigheden.

In de theoretische handleiding van Leren van Delict worden de bijbehorende vaardigheden gespecificeerd.

Om in kaart te brengen in hoeverre de subdoelen worden bereikt, worden voorafgaand aan en direct na afloop van iedere fase van Leren van Delict, drie instrumenten afgenomen bij de jongere:

1. De SAVRY (Structured Assessment of Violence Risk in Youth);
2. De SAPROF-YV (Structured Assessment of Protective Factors for violence risk – Youth Version);
3. De UCL (Utrechtse Coping Lijst).

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

De training Leren van Delict is een individuele cognitief-gedragsmatige training, die is opgedeeld in drie fasen: (1) delictanalyse (9 weken), (2) veranderingsfase (16 weken) en (3) opfrissessies (duur afhankelijk van de situatie van de jongere). Iedere fase bestaat uit bijeenkomsten tussen de jongere en een trainer (gedragswetenschapper). De mentor van de jongere heeft een belangrijke rol in de transfer van het aangeleerde naar het dagelijks leven. Op een aantal momenten worden de ouders en/of verzorgers en

eventueel andere belangrijke anderen (zoals vriendin, leraar en de reclassering) bij de interventie betrokken.

In fase 1 leert de jongere verhoogde risicosituaties en risicofactoren bij zichzelf en in zijn omgeving herkennen. Fase 1 bestaat uit een intakegesprek, zeven inhoudelijke bijeenkomsten en een afsluitende presentatie.

In fase 2 leert de jongere gedragalternatieven te ontwikkelen en toe te passen. Fase 2 bestaat uit een intakegesprek, 14 inhoudelijke bijeenkomsten en een afsluitende presentatie.

Alle bijeenkomsten van fase 1 en 2 vinden wekelijks plaats en duren telkens drie kwartier tot een uur. De bijeenkomsten verlopen volgens een vaste opbouw, namelijk: een terugblik op de vorige bijeenkomst; uitleg over het doel en de opbouw van de huidige bijeenkomst; bespreking van de trainingsopdracht; bespreking van het thema van de bijeenkomst en bijbehorende opdrachten en oefeningen; opgave van de trainingsopdracht (het 'huiswerk') en afsluiting.

In fase 3 herhaalt de jongere tijdens overgangssituaties sessies uit de tweede fase. Overgangssituaties kunnen zijn: (proef)verlof, een verandering binnen de instelling en een verandering buiten de instelling. Het aantal opfrissessies dat aangeboden wordt, is afhankelijk van de situatie van de jongere. De programmahandleiding biedt de trainer handvatten voor het maken van een selectie uit de bijeenkomsten van fase 2.

Inhoud van de interventie

Uitgangspunten van Leren van Delict

In alle activiteiten die de trainer met de jongere uitvoert staan twee uitgangspunten centraal:

1. *Het delict als bron voor nieuw gedrag*: De jongere analyseert met de trainer het delict, leert hoe de eigen 'puzzel' van de delictketen in elkaar steekt en hoe hij de keten van delictgedrag kan ombuigen naar alternatief gedrag.
2. *Ieder gedrag is het resultaat van een keuze*: In de training leert de jongere dat aan een delict een keten van gebeurtenissen, gedachten, gevoelens en gedragingen vooraf gaat. De training beoogt de jongere inzicht te geven in zijn eigen specifieke delictketen en welke keuzemomenten daarin vervat liggen. Leren van Delict leert jongeren de verhoogde risicosituaties te herkennen, deze te vermijden, eruit te stappen en alternatief gedrag toe te passen.

Naast risicofactoren richt Leren van Delict zich ook op (het versterken van) protectieve factoren die bij de jongere aanwezig zijn, zoals prosociale betrokkenheid, ondersteuning door anderen en een positieve gerichtheid op school of werk. Deze beschermende factoren worden voorafgaand aan en direct na afloop van iedere fase in kaart gebracht met behulp van de SAPROF-JV.

Middelen en technieken

Middelen en technieken die de trainer tijdens Leren van Delict gebruikt zijn onder andere modeling, positief bekrachtigen, gedragsinstructie, oefenen (in rollenspellen en in real-life situaties), observeren, hanteren van beloningen en positieve consequenties,

evalueren, feedback geven en het model van de vijf G's. Tussendoor krijgt de jongere trainingsopdrachten die hij in een werkboek bijhoudt.

Fasering en inhoud van de training

Fase 1: Delictanalyse (gemiddelde duur: 9 weken)

Fase 1 begint met een intakegesprek waarin de trainer de jongere uitleg geeft over de training en de motivatie van de jongere verkent en vergroot. Dit doet de trainer door wederzijdse verwachtingen en het beloningssysteem te bespreken, en de jongere nieuwsgierig te maken naar het antwoord op de vraag waarom hij delicten pleegt. Hierbij maakt de trainer gebruik van motiverende gesprekstechnieken.

Vervolgens vinden er zeven inhoudelijke bijeenkomsten plaats, waarin het proces rondom het gepleegde delict van de jongere inzichtelijk wordt gemaakt:

1. In kaart brengen levensverhaal
2. Delictgeschiedenis en risicosituaties
3. In kaart brengen delict (1)
4. In kaart brengen delict (2)
5. Bespreking delict en gevolgen
6. Analyse delictketen
7. Voorbereiding presentatie delictanalyse.

Hierbij wordt gebruikt gemaakt van de delictketen die geïnspireerd is op Mulder (1995). De trainer past deze keten toe op de specifieke situatie van de jongere. Zo brengt de jongere bij de trainingsopdracht 'Delictketen' in kaart wat er gebeurde in de zes uren voordat hij het geselecteerde delict pleegde. In een schema in het werkboek schrijft de jongere telkens het tijdstip op, de plaats waar hij op dat moment is, wat er gebeurt, wat de jongere doet, wat hij denkt en wat hij voelt. Bij de nabespreking van de opdracht in de volgende bijeenkomst, besteedt de trainer expliciet aandacht aan onderdelen van de delictketen van Mulder (1995), zoals strategieën om negatieve gevoelens kwijt te raken, schijnbaar onbelangrijke beslissingen en verhoogd risicosituaties.

Fase 1 wordt afgesloten met een presentatie van de delictanalyse aan de ouders, mentor en andere betrokkenen.

Fase 2: Veranderingsfase (gemiddelde duur: 16 weken)

Fase 2 begint opnieuw met een intakegesprek waarin de jongere en de trainer duidelijke doelen formuleren omtrent het perspectief van de jongere. Het gaat hier om doelen voor de interventie zelf en doelen voor de toekomst. Tijdens het vervolg van fase 2 wordt op verschillende momenten teruggegrepen op deze doelen.

Vervolgens vinden er veertien inhoudelijke bijeenkomsten plaats. De thema's van deze bijeenkomsten sluiten aan bij het cognitieve model, waarbij gebeurtenis, gedachten, gevoel, gedrag en gevolg centraal staan. Het cognitieve model gaat ervan uit dat alle psychische problemen of stoornissen gekenmerkt worden door vervormde of disfunctionele denkgewoonten die de stemming en het gedrag van mensen beïnvloeden (Hermans, Eelen & Orlemans, 2007). Er wordt dan ook gewerkt aan het zicht krijgen op de kerncognities van de jongere, en deze worden waar mogelijk uitgedaagd. Per bijeenkomst wordt gewerkt aan het opstellen van het signaleringsplan en het terugvalpreventieplan, welke na afronding van de 14 bijeenkomsten door de jongere worden gepresenteerd. De thema's van de bijeenkomsten zijn:

1. Herkennen van verhoogde risicosituaties (1)
2. Herkennen van verhoogde risicosituaties (2)
3. Gebeurtenissen die mij in risicosituaties kunnen brengen (1)
4. Gebeurtenissen die mij in risicosituaties kunnen brengen (2)
5. Mijn gedachten tijdens risicosituaties (1)
6. Mijn gedachten tijdens risicosituaties (2)
7. Mijn gevoelens tijdens risicosituaties (1)
8. Mijn gevoelens tijdens risicosituaties (2)
9. Ik en de ander (1)
10. Ik en de ander (2)
11. De gevolgen van mijn gedrag (1)
12. De gevolgen van mijn gedrag (2)
13. Hoe ga ik nu om met moeilijke momenten (1)
14. Hoe ga ik nu om met moeilijke momenten (2)

Er zijn telkens twee bijeenkomsten per thema. De eerste bijeenkomst is meer theoretisch van aard: de trainer introduceert het thema door een uitleg te geven. Ook verkent de trainer hoe het er voor staat bij de jongere. Dit doet hij door te vragen naar de huidige stand van zaken ten aanzien van onderdelen uit de delictketen van fase 1. Aan het einde van de eerste bijeenkomst krijgt de jongere een trainingsopdracht mee. De mentor begeleidt de jongere bij het uitvoeren van de trainingsopdracht. Deze wordt besproken tijdens de tweede bijeenkomst, welke meer praktisch van aard is: de jongere oefent (mede aan de hand van de gedane trainingsopdracht) de voor hem lastige situaties.

Alle bijeenkomsten worden afgesloten met een aantal schaalvragen om de motivatie van de jongere te onderzoeken. Aan het begin van elke sessie komt de trainer terug op de evaluatie van de vorige bijeenkomst en verkent de motivatie van de jongere. Daarbij wordt besproken wat nodig is om ervoor te zorgen dat de jongere baat heeft bij de sessie. Hierbij past de trainer motiverende gesprekstechnieken toe.

Tijdens de bijeenkomsten en in de huiswerkopdrachten wordt gebruik gemaakt van diverse cognitief gedragstherapeutische technieken en hulpmiddelen. Zo staat tijdens de bijeenkomsten over 'Mijn gedachten tijdens risicosituaties' (bijeenkomst 5 en 6) het zicht krijgen op en uitdagen van storende gedachten centraal. Door terug te verwijzen naar de delictanalyse, en te vragen naar situaties waarin de jongere op eenzelfde aanleiding anders reageert dan anderen, vergroot de trainer bij de jongere het bewustzijn omtrent zijn denkfouten, en de invloed die deze hebben op zijn gedrag. De trainer vraagt hierbij zoveel mogelijk door naar de kerncognitie(s) van de jongere: diepgewortelde overtuigingen die veelal al in de vroege jeugd zijn gevormd en waarin de jongere regelmatig is bevestigd. Na afloop van de eerste bijeenkomst krijgt de jongere de opdracht mee om de komende week te registreren hoe vaak en in welke situaties hij deze (kern)cognitie(s) had. Tijdens de tweede bijeenkomst stimuleert de trainer de jongere om zichzelf kritische vragen te stellen over deze gedachte(n). Tot slot oefent de jongere met het formuleren van realistische, meer helpende gedachten.

Een tweede voorbeeld betreft 'de thermometer', welke tijdens bijeenkomst 7 ('Mijn gevoelens tijdens risicosituaties') wordt geïntroduceerd. Dit betreft een hulpmiddel waarmee de jongere elkaar opvolgende gevoelens in kaart kan brengen. Tijdens de bijeenkomst werken de jongere en de trainer de thermometer uit aan de hand van het

risicogevoel dat bij de jongere een rol heeft gespeeld bij het gepleegde delict (bijvoorbeeld 'boosheid'). Aan het einde van de bijeenkomst krijgt de jongere de opdracht mee om zijn thermometer voor te leggen aan minimaal twee belangrijke personen uit zijn directe omgeving (de mentor, vader/moeder, vriendin, groepsgenoot, ...). De jongere vraagt hen welke lichamelijke signalen en welk gedrag zij aan hem zien wanneer hij zich op de verschillende niveaus bevindt. Op basis hiervan vult de jongere de thermometer waar nodig aan.

Ook bij diverse andere trainingsopdrachten worden de ouders en/of het netwerk van de jongere betrokken. Aandacht voor het slachtoffer van het delictgedrag is geïntegreerd in de trainingsopdracht bij de bijeenkomsten 'De gevolgen van mijn gedrag'. Hierbij denkt de jongere na over de vraag of hij nog iets wil doen richting zijn slachtoffer(s), en zo ja, wat.

Fase 2 wordt afgesloten met een bijeenkomst waarin de jongere zijn terugvalpreventieplan presenteert aan de trainer, mentor, ouders en andere belangrijke personen. Hierbij geeft hij aan hoe zijn ouders en anderen hem kunnen ondersteunen bij het voorkomen van delictgedrag, en krijgen ouders observatiepunten mee. De mentor neemt deze observatiepunten in de daaropvolgende periode mee in het contact met de ouders.

Fase 3: Opfrissessies

Bij opfrissessies gaat het om het planmatig herhalen van bijeenkomsten uit fase 2 tijdens overgangssituaties, zoals een verandering binnen de instelling of het moment dat de jongere op proefverlof gaat. De behandelverantwoordelijke en de mentor houden na de afronding van fase 2 in de gaten in hoeverre de jongere het geleerde gedrag vasthoudt. Na elk verlofmoment neemt de mentor contact op met de ouders om na te vragen hoe het verlof verliep, in hoeverre zich risicosituaties hebben voorgedaan en hoe de jongere hiermee is omgegaan.

Rol van de mentor

Behalve het begeleiden van de jongere bij het uitvoeren van trainingsopdrachten, heeft de mentor een belangrijke rol bij het overdragen van de ervaringen tijdens Leren van Delict naar het team. Dit doet hij middels mondelinge of schriftelijke overdracht naar individuele collega's of tijdens teamoverleg. Ook stimuleert de mentor de jongere om eventuele lastige situaties te oefenen in het dagelijks leven. Daarnaast verzorgt hij een overdracht naar de ouders en/of belangrijke anderen en levert hij actuele onderwerpen of problemen aan die door de trainer gebruikt worden als input voor bepaalde sessies van Leren van Delict.

Toepassing bij bijzondere doelgroepen

Om optimaal te kunnen aansluiten bij de achtergrond, problematiek, krachten en behoeften van de specifieke deelnemer, bevat Leren van Delict (met name fase 2) suggesties, oefenvormen en trainingsopdrachten voor verschillende doelgroepen. Het gaat om de volgende doelgroepen:

- Licht verstandelijk beperkte jongeren;
- Jongeren met voornamelijk proactieve agressie;
- Jongeren met voornamelijk reactieve agressie;
- Jongeren waarbij middelengebruik een rol heeft gespeeld tijdens het plegen van de delicten;

- Oudere jongeren;
- Extrinsiek gemotiveerde jongeren.

Deze doelgroepen, alsmede de voor hen benodigde aanpassingen, worden beschreven in een apart hoofdstuk in de programmahandleiding. Daarnaast worden in het draaiboek van diverse bijeenkomsten suggesties gegeven voor aanpassingen voor deze jongeren. Op deze wijze wordt aangesloten bij heersende theorieën over werkzame ingrediënten van behandelprogramma's voor jongeren die delicten hebben gepleegd, zoals het Risk Needs Responsivity model (Andrews & Bonta, 1995), het Good Lives Model of offender rehabilitation (Ward, 2002) en het zelfregulatiemodel in delictroutes (Van Beek & Mulder, 2007).

Activiteiten ter bevordering van motivatie en ter beperking van uitval

De trainer is voorafgaand aan de training en tijdens de verschillende fasen van Leren van Delict voortdurend bezig de motivatie van de jongere in te schatten, te verkennen en te vergroten. Tijdens de eerste fase zijn jongeren in eerste instantie vaak weinig gemotiveerd om over het delict en de aanleiding voor het delict te praten, of van mening dat ze geen probleem hebben. De trainer gaat met technieken uit de motiverende gespreksvoering vanaf de intake aan de slag deze ambivalentie verder te verkennen. Het streven is het belang dat de jongere hecht aan verandering, en het (zelf)vertrouwen dat hij heeft de verandering daadwerkelijk te kunnen realiseren, te vergroten. De trainer probeert telkens aansluiting bij de jongere te vinden en hem te interesseren in het 'oplossen van de eigen puzzel': waarom pleegt hij (steeds) delicten en hoe kan hij eraan werken om niet in zijn oude patroon terug te vallen? Als de trainer merkt dat de jongere niet in beweging komt, geen verandering laat zien en geen blijk geeft van enige motivatie, last hij een pas op de plaats in en maakt de motivatie tot onderwerp van gesprek. Hij peilt de motivatie, confronteert de jongere met zijn constatering en probeert de motivatie te vergroten.

2. Uitvoering

Materialen

Voor trainers en instellingen die werken met Leren van Delict zijn de volgende handleidingen beschikbaar:

- Een theoretische handleiding, waarin de theoretische achtergrond van Leren van Delict wordt beschreven;
- Een programmahandleiding, waarin voor elke bijeenkomst (per fase) het draaiboek voor de trainers is uitgewerkt. Daarnaast wordt hierin een aantal algemene onderwerpen besproken, namelijk: selectie van jongeren, bevorderen van de motivatie, toepassing bij bijzondere doelgroepen, achterliggende theorieën en werkmodellen en bruikbare technieken;
- Een management- en kwaliteitshandleiding, waarin de selectie van medewerkers, selectie van jongeren, benodigde randvoorwaarden, richtlijnen voor effectmeting en programma-integer werken, en tips voor succesvolle implementatie beschreven staan.

De programmahandleiding en theoretische handleiding worden uitgereikt tijdens de vierdaagse opleiding tot trainer Leren van Delict. Deze opleiding wordt uitgevoerd aan de hand van een opleidingshandleiding. De management- en kwaliteitshandleiding wordt uitgereikt aan en besproken met het management van justitiële jeugdinstellingen en JeugdzorgPlus instellingen die (gaan) werken met Leren van Delict. De theoretische en management- en kwaliteitshandleiding zijn tevens digitaal beschikbaar via het extranet van Stichting 180.

Deelnemers aan Leren van Delict maken gebruik van een werkboek. In dit werkboek staan de trainingsopdrachten voor de jongeren beschreven. Ook verwerkt de jongere hierin aantekeningen en afspraken.

Op alle materialen rust copyright.

Locatie en type organisatie

Leren van Delict kan worden uitgevoerd door twee soorten organisaties:

1. Justitiële jeugdinstellingen, waar jongeren verblijven die veroordeeld zijn voor het plegen van een (gewelddadig) delict;
2. JeugdzorgPlus instellingen, waar jongeren verblijven met ernstige gedragsproblemen die zich aan de noodzakelijke behandeling dreigen te onttrekken. Hier krijgen zij hulp met dwang en drang op basis van een door de kinderrechter afgegeven machtiging gesloten jeugdzorg.

Kenmerkend aan beide soorten organisaties is dat er een behandeling wordt geboden in een gesloten omgeving.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

Bij de uitvoering van Leren van Delict zijn vier functionarissen betrokken:

1. Trainers: gedragswetenschappers die de bijeenkomsten van fase 1, 2 en 3 uitvoeren met de jongere;

2. Programmacoördinatoren: gedragswetenschappers die binnen de eigen inrichting de trainers ondersteunen en coachen, de kwaliteit van uitvoering bewaken, aanspreekpunt zijn voor lijnmedewerkers, en zicht houden op de indicaties en uitvoering van de aanmeldingen voor de interventie;
3. Landelijk programmacoördinatoren: gedragswetenschappers die landelijk sturing en ondersteuning geven aan de uitvoering van Leren van Delict teneinde de kwaliteit en integriteit van het programma te bewaken;
4. Mentoren: groepsbegeleiders die wekelijks contact hebben met de jongere en zijn ouders/verzorgers en zorg dragen voor de transfer van het aangeleerde naar het dagelijks leven (de groep, de school en de thuissituatie van de jongere).

Trainers moeten beschikken over een universitaire opleiding in de gedragswetenschappen en een aantal competenties (o.a. kennis van en ervaring met cognitieve gedragstherapie). Daarnaast dienen zij de SAVRY-, SAPROF- (Structured Assessment of Protective Factors for violence risk), UCL- en (binnen justitiële jeugdinrichtingen) de YOUTURN-training afgerond te hebben. Trainers volgen een intensieve, vierdaagse groepsopleiding. Tijdens deze opleiding worden deelnemers onder andere getraind in het doorvragen naar en uitdagen van cognities, het bespreken van de delictanalyse met de jongere en de ouders, het opstellen van en het werken met een delictketen en terugvalpreventieplan, en het omgaan met weerstand van jongeren en cultuurverschillen. Na afronding van de opleiding ontvangen deelnemers een licentie met een geldigheidsduur van twee jaar.

In elke jeugdinrichting waar Leren van Delict wordt uitgevoerd, wordt één programmacoördinator aangewezen die tevens trainer is.

De landelijk programmacoördinator moet aan alle bovenstaande eisen voldoen, alsmede de volgende:

- ervaring met het geven van opleidingen, het uitvoeren van (geprotocolleerde) gedragsinterventies, het coachen van medewerkers en het aansturen en aanspreken van collega's;
- kennis van en ervaring met de werkmodellen, theorieën en technieken van Leren van Delict;
- minimaal GZ-psycholoog;

enkele jaren werkervaring binnen een justitiële jeugdinrichting of JeugdzorgPlus instelling.

Kwaliteitsbewaking

De kwaliteitseisen zijn:

Trainer

- Eens per twee jaar de gehele interventie uitvoeren (fase 1, 2 en 3);
- Aanwezigheid bij tenminste 80% van de intervisiebijeenkomsten voor Leren van Delict trainers. Deze worden een keer per zes weken binnen de eigen inrichting georganiseerd;
- Eens per jaar een video-opname inbrengen tijdens een intervisiebijeenkomst;
- Eens per jaar een terugkomdag bijwonen. Deze wordt twee maal per jaar door de programmacoördinator georganiseerd binnen de eigen inrichting, aan de hand van een tijdens de landelijke terugkomdag vastgesteld format met wisselende inhoud.

Programmacoördinator

- Eens per twee jaar de gehele interventie uitvoeren (fase 1, 2 en 3);
- Bijwonen en/of leiden van 80% van de intervisiebijeenkomsten;
- Eens per jaar een landelijke terugkomdag voor programmacoördinatoren bijwonen. Deze wordt twee maal per jaar georganiseerd. Intervisie, casuïstiekbespreking, richtlijnen voor programma-integer werken en het bespreken van eventuele aanpassingen of verfijningen van de interventie maken onderdeel uit van deze terugkomdag.

Landelijk programmacoördinator

- Eens per twee jaar de gehele interventie uitvoeren (fase 1, 2 en 3);
- Eens per twee jaar een vierdaagse opleiding tot trainer verzorgen;
- Twee keer per jaar een landelijke terugkomdag voor programmacoördinatoren organiseren en leiden;
- Eens per jaar deelnemen aan de bijeenkomst van de stuurgroep Leren van Delict.

Stichting 180 monitort het voldoen aan bovenstaande kwaliteitseisen middels het Certificaat Registratie Systeem (CRS). Om voor verlenging van de licentie in aanmerking te komen, leveren de trainer en de programmacoördinator een formulier aan waarin per kwaliteitseis wordt beschreven in hoeverre de uitvoerder hieraan voldoet. Het formulier van de trainer wordt gecontroleerd en ondertekend door de programmacoördinator; het formulier van de programmacoördinator door de landelijk programmacoördinator. Het oordeel over de kwaliteitseisen wordt gebaseerd op presentielijsten en registraties van de uitvoering van de interventie.

Bij het niet voldoen aan de kwaliteitseisen neemt de landelijk programmacoördinator contact op met de de programmacoördinator. In overleg worden eventuele consequenties vastgesteld. Deze kunnen bestaan uit het maken van een vervangende opdracht en/of coaching. Bij het niet voldoen aan deze eisen, wordt de licentie niet verlengd.

Randvoorwaarden

Jeugdinstellingen die willen werken met Leren van Delict dienen de volgende informatie, faciliteiten en financiële randvoorwaarden te organiseren:

- het voorlichten van alle medewerkers over Leren van Delict en de activiteiten die in het kader van de interventie van medewerkers worden verwacht, met name van mentoren. Dit om een zo groot mogelijk effect te bereiken wat betreft het generaliseren van de effecten van Leren van Delict;
- het laten opleiden van trainers en een programmacoördinator;
- het begroten van voldoende werktijd voor trainers. Dit omvat opleidingstijd, voorbereidingstijd, uitvoeringstijd, tijd voor overdracht aan de mentor en andere relevante collega's, en tijd voor deelname aan intervisiebijeenkomsten en terugkomdagen;
- het begroten van voldoende werktijd voor (landelijk) programmacoördinatoren. Naast de bij de trainer genoemde werkzaamheden, omvat dit tijd voor: de selectie van jongeren; het organiseren en geven van intervisie en supervisie aan trainers; communicatie over Leren van Delict met andere instellingen waar de interventie wordt uitgevoerd; overleg met lijnmanagement over faciliteiten en inbedding in de

organisatie; het voorbereiden en verzorgen van de vierdaagse opleiding tot trainer;

- het aanschaffen van werkboeken voor jongeren;
- trainingsfaciliteiten (een of enkele rustige trainingsruimten en benodigde hulpmiddelen zoals flipovers en stiften).

Implementatie

De implementatie van Leren van Delict binnen een justitiële jeugdinrichting of JeugdzorgPlus instelling gaat van start met het uitdenken en uitvoeren van een implementatietraject. Dit traject bestaat uit enkele stadia, die beschreven staan in de Management- en evaluatiehandleiding:

1. Voorbereidingsfase (verspreiding en adoptie). Hierin wordt draagvlak gecreëerd bij de directie en het managementteam van de betreffende jeugdinrichting. Ook wordt nagedacht over de doelen van de inzet van Leren van Delict en de aansluiting ervan bij de visie, missie en strategie van de instelling. Daarnaast worden overige medewerkers geïnformeerd over Leren van Delict. Hierbij is het van essentieel belang dat medewerkers de mogelijkheid krijgen tot het stellen van vragen. Verder dient voldoende informatie te worden gegeven over welke activiteiten van medewerkers worden verwacht;
2. Invoeringsfase, waarin selectie van op te leiden medewerkers, het opleiden van trainers en programmacoördinatoren en het organiseren van overige randvoorwaarden plaatsvindt;
3. Borgingsfase, waarin de verankering van Leren van Delict in de organisatie centraal staat, bijvoorbeeld door coaching van trainers en het agenderen van de interventie op (instellingsbrede) overleggen en bijeenkomsten.

Tijdens alle stadia wordt de instelling ondersteund door een landelijk programmacoördinator en Stichting 180.

Kosten

De kosten voor deelname aan de vierdaagse opleiding tot Leren van Delict trainer bedragen € 2.643,75.

De personele kosten van Leren van Delict bedragen:

- Trainer: twee uur per jongere per week (inclusief voorbereiding, contacttijd, uitwerking, overdracht, intervisie en deelname aan terugkomdagen)
- Programmacoördinator: één uur per week
- Landelijk programmacoördinator: vier uur per week

De trainers en programmacoördinatoren worden gesalarieerd conform CAO-jeugdhulpverlening, schaal 11 of 12, dan wel BBRA schaal 11 of 12.

De kosten voor het werkboek voor de jongere bedragen € 46.

3. Onderbouwing

Probleem

Delinquent gedrag

Leren van Delict is ontwikkeld voor jongeren die één of meerdere delicten met een gewelddadige component hebben gepleegd. Het gewelddadige gedrag omvat reactieve agressie, proactieve agressie of een combinatie van beide. Geweld is te definiëren als een daad van mishandeling of lichamelijk geweld die ernstig genoeg is om bij één of meerdere personen letsel te veroorzaken (steekwonden, botbreuken of kneuzingen) ongeacht of dat daadwerkelijk gebeurt. Ook seksuele aanranding en het bedreigen met een wapen vallen daarmee onder gewelddadig gedrag (Lodewijks, Doreleijers, De Ruiter & De Wit-Grouls, 2006). Gewelddadig gedrag omvat altijd agressief gedrag: gedrag van een individu gericht tegen een ander individu dat de intentie heeft de ander lichamelijk of geestelijk te beschadigen.

Loeber (1998) onderscheidt drie ontwikkelingspaden waarlangs jeugdigen delinquent gedrag ontwikkelen:

1. Ontwikkelingspad van autoriteitsconflicten voor het dertiende jaar;
2. Ontwikkelingspad van openlijk antisociaal gedrag;
3. Ontwikkelingspad van heimelijk antisociaal gedrag.

Het delinquente gedrag van de deelnemers aan Leren van Delict is vaak voorafgegaan door een lange geschiedenis van minder ernstig probleemgedrag zoals pesten en (fysieke) agressie. Veelal is dit gedrag op jonge leeftijd begonnen (Lipsey & Derzon, 1998), voorafgegaan door het eerste ontwikkelingspad, conflicten met autoriteitsfiguren. Vaak is er sprake van een jarenlang ingesleten patroon van agressie en probleemgedrag dat evolueerde van kleine vergrijpen naar (gewelddadige) delicten. Wanneer er bij deze jongeren niet wordt ingegrepen, zal het recidiverisico onverminderd hoog blijven. Daarnaast resulteert delinquent gedrag in uiteenlopende materiële en immateriële schade voor andere mensen en de samenleving in het algemeen (Kalidien & De Heer-de Lange, 2014).

Prevalentie en spreiding

In 2015 zegt 22 procent van de 12- tot en met 17-jarigen in de voorafgaande twaalf maanden minstens één geweldsdelict te hebben gepleegd (Van der Laan & Goudriaan, 2016). Bij 18- tot en met 22-jarigen ligt dit op 16 procent. Het aantal geregistreerde verdachten van een geweldsdelict ligt een stuk lager: zeven per 1.000 jongens in de leeftijd van 12 tot 18 jaar, en twee per 1.000 meisjes. Bij jongvolwassenen (18 tot 22 jaar) gaat het om 13 mannen en twee vrouwen.

Van de jeugdige daders die een PIJ-maatregel opgelegd hebben gekregen, heeft 93 procent ooit een geweldsdelict gepleegd (Brand, A'Campo & Van den Hurk, 2013). De gemiddelde leeftijd waarop het eerste gewelddadige feit werd begaan is 14 jaar. Gemiddeld pleegden PIJ-ers vijf gewelddadige feiten. Het geweld mondt uit in fysiek letsel (59,6%), bedreiging met geweld of brandstichting (18,4%), de dood (2,6%) of enkel materiële schade (2,0%) (Brand et al., 2013).

Ruim de helft van de jongeren heeft binnen twee jaar na vertrek uit de justitiële jeugdinrichting een of meer nieuwe justitiecontacten (REPRIS, 2016).

Oorzaken

Risicofactoren die samenhangen met delinquent en gewelddadig gedrag betreffen individuele en persoonlijkheidskenmerken van de jeugdige, problemen in de gezinssituatie en op school, politiecontacten en kenmerken van de vriendengroep en de buurt waar hij woont (Loeber, 1998; Hawkins, Herrenkohl, Farrington, Brewer, Catalano & Harachi, 1998; Orobio De Castro, Veerman, Bons & De Beer, 2001).

Individuele risicofactoren

Individuele risicofactoren blijken (in vergelijking met historische, contextuele en protectieve factoren) het sterkst samen te hangen met het klinische oordeel over gewelddadige recidive (Duits, Van Casteren, Van den Brink & Doreleijers, 2005). De SAVRY onderscheidt acht individuele risicofactoren van jongeren:

1. negatieve opvattingen en attitudes
2. riskant gedrag/impulsiviteit
3. problemen met middelengebruik
4. problemen met hanteren van boosheid
5. gebrek aan empathie/berouw/psychopathische trekken
6. aandachtstekort/hyperactiviteit
7. onvoldoende medewerking aan interventies
8. weinig interesse in/binding met school of werk

Stoornissen in de sociale informatieverwerking blijken een belangrijke oorzaak van agressief en delinquent gedrag te zijn. Agressieve en delinquente jongeren hebben veelal een afwijkende sociale informatieverwerking en geven 'verkeerde' interpretaties en toekenningen aan gebeurtenissen en gedrag van anderen (Orobio De Castro, 2007a; Dodge, 1991). De sociale informatieverwerking verloopt vaak in alle fasen (encoderen, interpretatie, emotie, responsgeneratie, responsselectie en responsuitvoering) inadequaat. De verstoring in de sociale informatieverwerking wordt veroorzaakt door irrationele of vijandige cognitieve schema's (ook wel cognitieve vertekeningen of 'denkfouten' genoemd; Brugman, 2008), het onvermogen tot het nemen van perspectief en een tekort aan probleemoplossende vaardigheden.

Een andere belangrijke risicofactor is afwijkende zelfregulatie. Zelfregulatie bestaat uit de interne en externe processen die een individu in staat stellen om over langere perioden en in verschillende contexten doelgericht gedrag uit te voeren (Van Beek & Mulder, 2007). Hieronder vallen de keuze van doelen, planning, bewaking, evaluatie en verandering van gedrag. Met name bij jeugdige zedendelinquenten spelen problemen in de zelfregulatie een rol (Thakker, Ward & Tidmarsh, 2006).

Overige risicofactoren

Delinquent gedrag is de resultante van een combinatie van meerdere individuele, gezins- en omgevingsfactoren, die elkaar beïnvloeden (Van Manen & Prins, 1998; Hawkins et al, 1998). Zo kunnen de aard van de opvoeding, de buurt, de sociaaleconomische positie van het gezin, de vriendengroep en de situatie op school van invloed zijn op de psychologische en/ of cognitieve ontwikkeling van de jongere.

Persoonlijkheidskenmerken en eventuele stoornissen kunnen echter ook de omgeving beïnvloeden en negatieve bekrachtiging uitlokken. De samenhang van risicofactoren en het accumulerend effect van de opeenvolging van de elkaar voorspellende factoren, zijn bepalend voor de mate van delinquent gedrag (Kazdin, 1995).

Aan te pakken factoren

De focus binnen Leren van Delict ligt op de individuele dynamische risicofactoren die een rol spelen bij het ontstaan van het delictgedrag: negatieve opvattingen en denkfouten, hanteren van impulsief en agressief gedrag en andere emoties, gebrek aan inlevingsvermogen in een ander en geen rekening houden met de gevolgen van het eigen gedrag. Dit sluit aan bij subdoel 2 ('De jongere heeft minder irrationele gedachten, vijandige attributies en cognitieve vertekeningen').

Tijdens de delictanalyse in fase 1 brengt de trainer samen met de jongere de dynamische criminogene factoren die een rol hebben gespeeld bij het plegen van het delict, in kaart. Dit sluit aan bij subdoel 1 ('De jongere heeft inzicht in zijn eigen delictketen').

Daarnaast wordt gewerkt aan het versterken van beschermende factoren. Hierbij gaat het met name om: prosociale betrokkenheid, ondersteuning door anderen, een positieve houding tegenover de interventie en een positieve gerichtheid op school/werk (Lodewijks et al, 2006). De trainer doet voortdurend een appél op beschermende factoren om de delictketen te stoppen (bijvoorbeeld prosociale normen die de jongere uitspreekt bekrachtigen en ouders betrekken) en werkt continu aan de motivatie van de jongere. Op basis hiervan wordt gewerkt aan de te bereiken gedragsverandering in fase 2 en 3. Dit sluit aan bij subdoelen 3 ('De jongere neemt verantwoordelijkheid voor zijn eigen gedrag en de gevolgen daarvan') en 4 ('De jongere beschikt over een uitgebreider repertoire gedrags- en sociaal-probleemoplossende vaardigheden').

Verantwoording

De gedragstraining Leren van Delict bevat een aantal elementen waarvan in empirisch onderzoek is aangetoond dat deze werkzaam zijn voor delinquente en/of gewelddadige jongeren of jongeren met ernstige en meervoudige problematiek, waaronder antisociaal gedrag:

1. Een cognitief-gedragsmatige aanpak

De effectiviteit van een cognitief-gedragsmatige aanpak voor delinquente en gewelddadige jongeren is in meerdere studies, meta-analyses en literatuurreviews aangetoond (Boendermaker, Harder, Speetjens, Van der Pijll, Bartelink & Van Everdingen, 2007; Van der Steege, 2007; Harder, Knorth & Zandberg, 2006; Lösel & Schmucker, 2005; Lipsey, Landenberger & Wilson, 2007). Aan een cognitief-gedragsmatige aanpak ligt de veronderstelling ten grondslag dat aan het gedrag gebeurtenissen, gedachten en gevoelens vooraf gaan en dat het gedrag wordt gevolgd door consequenties (Hermans, Eerden & Orlemans, 2007). Binnen Leren van Delict hanteert de trainer het werkmodel van de vijf G's (Gebeurtenis - Gedachten - Gevoelens - Gedrag - Gevolgen). In de fase van delictanalyse spit de trainer met de jongere gedetailleerd uit hoe het eigen gedrag ontstaat. Hoe is het verloop van Gebeurtenissen, Gedachten en Gevoelens naar Gedrag en Gevolgen? In de tweede en derde fase van Leren van Delict gaan de trainer, mentor en de jongere aan de slag met het beïnvloeden van de verschillende G's om delictgedrag in de toekomst te voorkomen. Zo worden irrationele cognities uitgedaagd, en leren jongeren dat ze vanuit een ander perspectief naar dezelfde situatie kunnen kijken en dat ze dan op een andere wijze kunnen reageren. Ook oefenen jongeren met sociale en probleemoplossende vaardigheden, zoals hulp inschakelen en wegllopen uit risicovolle situaties.

2. Inzicht in eigen delictketen

Met behulp van het werkmodel van de vijf G's wordt het inzicht van de jongere in de eigen delictketen vergroot. De jongere leert door de analyse de keten van situaties, gedachtegangen, emoties en gedrag voorafgaand aan en tijdens het plegen van het delict te herkennen. Ook is er aandacht voor de gevolgen van het delict: wat gebeurde er daarna? Dit geeft handvatten om in de tweede fase te interveniëren in de delictketen. De jongere leert wat voor hem de verhoogde risicosituaties en risicofactoren zijn, hoe hij deze kan vermijden of stoppen en welk alternatief gedrag hij in kan zetten. De jongere leert te interveniëren in de delictketen; hoe beter het hem lukt dit vroeg in de keten te doen, hoe groter de kans dat hij een delict voorkomt (Van Beek & Mulder, 1991).

3. Beïnvloeden van cognitieve vertekeningen

De cognitieve gedragstherapie gaat ervan uit dat het gedrag van de jongere een afspiegeling is van zijn wijze van denken en de emoties die hij ervaart. Zogenaemde kernovertuigingen en automatische gedachten interveniëren tussen de gebeurtenissen in de situatie en het gedrag dat de jongere laat zien. Jongeren die agressief en gewelddadig gedrag laten zien hebben veelal negatieve, vijandige en antisociale kernovertuigingen. Tijdens *Leren van Delict* werkt de trainer met de jongere aan het expliciteren van zijn gedachten in de delictketen. Welke kernovertuigingen en automatische gedachten liggen hierachter, welke morele redematies gebruikt een jongere en hoe interpreteert hij het gedrag van anderen? Vervolgens gaan ze in de tweede en derde fase aan de slag met het veranderen van deze cognities door ze uit te dagen en er alternatieve gedachten tegenover te zetten (Hermans, Eelen & Orlemans, 2007; Spanjaard & Haspels, 2005).

4. Vergroten van sociaal-probleemoplossende vaardigheden

Kazdin (1998) stelt dat een training in sociaal-probleemoplossende vaardigheden een effectieve behandelvorm is voor agressieve, antisociale en delinquente jongeren (zie ook Konijn, 2003; Boendermaker, Van der Veldt & Booy, 2003; Van der Steege, 2007). *Leren van Delict* heeft verschillende kenmerken van een training in sociaal-probleemoplossende vaardigheden. Zo wordt jongeren stap-voor-stap geleerd hoe gebeurtenissen, gedachten en gevoelens inwerken op het delictgedrag en hoe deze te veranderen zijn. De trainer heeft een actieve rol, maakt gebruik van modelgedrag en directe bekrachtiging en beloningen en de training omvat veel oefeningen en rollenspelen.

5. Oefenen, rollenspelen en huiswerk

Een review van Jolliffe & Farrington (2007) toont aan dat interventies die gebruik maken van rollenspelen en huiswerk effectiever zijn in het verminderen van (gewelddadige) recidive dan interventies die daar geen gebruik van maken. In *Leren van Delict* maakt de trainer gebruik van verschillende middelen die hierbij aansluiten: instructie, modeling, rollenspellen en positief bekrachtigen.

6. Aandacht voor generalisatie van gedrag

Van belang is dat de jongere het geleerde prosociale gedrag in steeds lastiger situaties oefent ter preventie van terugval (Gendreau, 1996). Met name in fase twee en drie is veel aandacht voor de generalisatie van het geleerde gedrag naar andere situaties en contexten. Zowel de oefeningen als de huiswerkopdrachten worden in verschillende contexten uitgevoerd. De mentor benut hiervoor bestaande situaties, maar creëert ook bewust situaties zodat de jongere met het nieuwe gedrag kan oefenen.

7. Zelfregulatie van gedrag

Het herkennen van risicosituaties, de eigen zwakheden in dit soort situaties en risicofactoren in de omgeving leidt tot meer zelfregulatie van het gedrag (Van Beek & Mulder, 2007). De gedragstraining Leren van Delict vergroot het inzicht in de eigen delictketen en leert jongeren zo het eigen gedrag te observeren. De oefeningen en rollenspelen zetten aan nieuw gedrag uit te proberen, het gedrag en de gevolgen te evalueren en het gedrag vervolgens te versterken of af te zwakken.

8. Aansluiten bij jongere

Om aan te sluiten bij de heterogeniteit onder delictplegers, biedt de programmahandleiding van Leren van Delict werkvormen en trainingsopdrachten voor specifieke doelgroepen. Hiermee wordt onder andere tegemoet gekomen aan het Risk Needs Responsivity model (Andrews & Bonta, 1995). Er zijn werkvormen opgenomen voor jongeren met voornamelijk proactieve dan wel reactieve agressie (Smeets e.a., 2016), licht verstandelijk beperkte jongeren (DesNoyers Hurley, Tomasulo & Pfadt, 1998), jongeren waarbij middelengebruik een rol heeft gespeeld tijdens het plegen van de delicten (Lammers, Soe-Agnie, De Haan, Bakkum, Pomp & Nijman, 2014), oudere jongeren (Boendermaker, Gerrits, Visser, Harder & Kalverboer, 2014) en extrinsiek gemotiveerde jongeren (Van Binsbergen, Knorth, Klomp & Meulman, 2001).

9. Betrekken van ouders

Ook de ouders en eventuele andere externe betrokkenen worden bij Leren van Delict betrokken. Na de eerste fase presenteert de jongere zijn eigen delictketen aan de ouders. Na de tweede fase presenteert de jongere zijn terugvalpreventieketen en geeft aan hoe zijn ouders hem kunnen ondersteunen bij het vermijden van risicosituaties en het vasthouden van het geleerde. Wanneer zowel de jongere als de ouders risicofactoren leren herkennen en leren hoe ze in moeten grijpen in een dergelijk proces, is de basis voor de terugvalpreventie gelegd (Zankman & Bonomo, 2004).

10. Terugvalpreventie

Om gedrag te kunnen generaliseren naar andere contexten, volgt de jongere regelmatig de opfrisbijeenkomsten van fase 3. Daarnaast zijn deze bijeenkomsten van belang om te voorkomen dat jongeren terugvallen in oude gedragspatronen en ter preventie van recidive (Gendreau, 1996; Bol, 2002).

4. Onderzoek

4.1 Onderzoek naar de uitvoering

Beschrijf per onderzoek:

Onderzoek 1: Abraham, M. & Buysse, W, (2014). *Procesevaluatie Leren van Delict*. Amsterdam: DSP-groep.

Tussen oktober 2013 en juni 2014 heeft DSP-groep een procesevaluatie uitgevoerd naar de programma-integriteit van Leren van Delict in de negen justitiële jeugdinrichtingen (JJI's). Het doel van de procesevaluatie was: nagaan of Leren van Delict wordt uitgevoerd zoals beschreven in de handleidingen, en vaststellen of zich in de uitvoeringspraktijk knelpunten voordoen, en zo ja, wat daarvan de achterliggende oorzaken zijn.

In het onderzoek is gekeken naar vier aspecten die van invloed zijn op programma-integriteit: doelgroep, (uitvoering) interventie, uitvoerders en organisatie (context). Er zijn verschillende onderzoeksmethoden ingezet:

- analyse registratiegegevens over instroom, doorstroom en uitstroom in alle negen JJI's;
- interviews met programmacoördinatoren over doelgroep, interventie, uitvoerders en organisatie in vier JJI's;
- casusonderzoek met trainers, co-trainers en zes jongeren over de uitvoering van de interventie op casusniveau in vier JJI's;
- dossieronderzoek van verslagen, indicatieformulieren, instrumenten naar kenmerken van de doelgroep in zes JJI's (91 dossiers);
- vier groepsinterviews met twaalf trainers, drie co-trainers, elf behandelcoördinatoren over doelgroep, interventie, uitvoerders en organisatie in vier JJI's;
- focusgroep met programmacoördinatoren van zes JJI's.

Hieronder volgt per fase van Leren van Delict een beschrijving van de belangrijkste resultaten.

Fase 1, de delictanalyse, wordt relatief vaak uitgevoerd (168 keer gestart in 2012 en 2013). Dit komt met name doordat de delictanalyse een voorwaarde is voor verlof. Desondanks bleek de potentiële doelgroep voor fase 1 groter te zijn dan de bereikte doelgroep. De belangrijkste redenen om fase 1 niet in te zetten, zijn dat het strafrestant te kort is en dat de jongere het delict (nog) ontkent. De bereikte doelgroep bleek voor het merendeel te voldoen aan de inclusiecriteria (met name leeftijd en recidiverisico).

De uitvoering van de werkzame elementen uit fase 1 is programma-integer en de waardering voor fase 1 is positief. De verschillende medewerkers vinden de delictanalyse een goed gestructureerde interventie die inzicht geeft in de delictgeschiedenis en de delictketen, aansluit bij waarom de jongere in de JJI zit, en handvatten geeft voor de verdere behandeling. Ook sluit fase 1 goed aan bij de basismethodiek YOUTURN.

Fase 2 wordt relatief weinig en meer gevarieerd uitgevoerd. Ondanks dat er geen contra-indicaties zijn om door te stromen naar fase 2, blijkt dat dit slechts beperkt gebeurt. Gedurende de onderzoeksperiode zijn 28 jongeren doorgestroomd naar fase 2 (17%); 10 jongeren hebben fase 2 daadwerkelijk afgerond. De potentiële doelgroep voor de totale interventie Leren van Delict is daarmee omvangrijker dan de groep die nu wordt bereikt. De jongeren die niet doorstromen naar fase 2 krijgen regelmatig andere, volgens behandelcoördinatoren meer passende interventies, De meest genoemde alternatieven, die beter zouden aansluiten bij specifieke risicofactoren en de behoeften van de jongere zijn intensieve cognitieve gedragstherapie, gezinstherapie, schematherapie, dramatherapie en de gedragsinterventie Agressieregulatie Op Maat.

De variatie in de uitvoering heeft vooral te maken met de professionele vrijheid die trainers nemen om zelf opdrachten en oefeningen te bedenken en onderdelen uit andere interventies in te voegen in Leren van Delict. Ook het niet betrekken van ouders en het minder expliciet aandacht hebben voor het bevorderen van motivatie zijn in fase 2 niet programma-integer.

Met fase 3 is op dat moment nog geen ervaring opgedaan. De voornaamste reden hiervoor is dat er relatief weinig jongeren zijn die in aanmerking komen voor fase 3 omdat er weinig jongeren zijn die fase 2 succesvol hebben afgerond.

De onderzoekers concluderen dat Leren van Delict in zijn geheel weinig wordt uitgevoerd. De huidige uitvoeringspraktijk mondt uit in delictanalyses die worden gebruikt voor de verlofaanvraag en het opstellen van een behandelplan van de jongere. Er wordt met Leren van Delict dus vooral gewerkt aan het eerste subdoel van de interventie – inzicht geven in de delictketen – en niet aan gedragsverandering (de andere subdoelen).

Een tweede conclusie is dat het borgen van de programma-integriteit (intervisie, supervisie en verslaglegging in journaalboeken) onvoldoende prioriteit krijgt en onvoldoende wordt gefaciliteerd. Het realiseren van terugkomdagen voor trainers is praktisch niet haalbaar gebleken; er zijn te veel trainers die niet op eenzelfde moment kunnen worden vrijgemaakt. Wel is in alle JJI's een programmacoördinator aangesteld en komen alle programmacoördinatoren twee keer per jaar bijeen.

Tot slot bleek dat de meetinstrumenten niet standaard worden ingevuld/toegepast. De validiteit van de zelfrapportagelijsten wordt enigszins in twijfel getrokken (sociaal wenselijk invullen), en de door de groepsleiding in te vullen lijst wordt relatief positief gevonden (geeft vooral een beeld van het functioneren van de jongere binnen de strakke structuur van de JJI).

Op basis van de uitkomsten van deze procesevaluatie en de resultaten van een door Stichting 180 in 2013 uitgevoerde waarderende audit, zijn onder andere de volgende wijzigingen doorgevoerd in de handleidingen van Leren van Delict:

- In fase 2 wordt systematisch toegewerkt naar een signalerings- en terugvalpreventieplan op basis van de in fase 1 opgestelde delictanalyse. Hiermee is de verbinding tussen fase 1 en 2 sterker geworden, en daarmee de meerwaarde van fase 2 ten opzichte van andere interventies duidelijker.
- Binnen fase 2 is meer aandacht voor het werken aan de kerncognities van de jongere (afkomstig uit de schematherapie), het werken met ouders en/of andere belangrijke personen uit het netwerk van de jongere en het gebruik maken van verlofsituaties.

- Er zijn suggesties, oefenvormen en trainingsopdrachten opgenomen voor verschillende doelgroepen. Hierdoor kan de trainer nog beter focussen op het aanbrengen van verandering in de bij de jongere aanwezige dynamische risicofactoren (behoeftebeginsel) en de interventie zo aanbieden dat deze past bij de leerstijl van de jongere (responsiviteitsbeginsel).
- Er zijn enkele experiëntiële oefeningen toegevoegd (ervaringsgerichte oefeningen zoals ontspanningstechnieken).
- De bijeenkomsten van fase 2 worden niet meer uitgevoerd met een co-trainer (de mentor).
- Een aantal meetinstrumenten (HID, BDHI-D en TVA) is verwijderd; hiervoor in de plaats zijn de UCL en SAPROF-YV (beiden onderdeel van ROM-JJI) opgenomen.
- Terugkomdagen voor trainers worden binnen de instelling zelf georganiseerd in plaats van landelijk.
- Toegevoegd als contra-indicatie voor deelname aan Leren van Delict: de jongere ontkent het delict waarvoor hij is veroordeeld, volhardend.

5. Samenvatting werkzame elementen

De werkzame elementen van Leren van Delict zijn:

- De training richt zich op het verminderen van dynamische criminogene tekorten en het versterken van beschermende factoren;
- De training is gebaseerd op een cognitief-gedragsmatige aanpak: het beïnvloeden van cognitieve vertekeningen en vijandige attributies, het onderzoeken en in beweging brengen van kernovertuigingen, het ontwikkelen van gedragalternatieven en het verbeteren van sociaal-probleemoplossende vaardigheden ;
- Door de delictanalyse krijgt de jongere zicht op de eigen delictketen en welke verhoogde risicosituaties en risicofactoren bij zichzelf en in de omgeving daarin een rol spelen;
- Instructie, oefenen, rollenspelen, modelgedrag en huiswerk zijn belangrijke onderdelen van de training;
- De aanpak is afgestemd op de responsiviteit van jongere: door opname van verschillende werkvormen en trainingsopdrachten kunnen trainers inspelen op specifieke delictkenmerken; persoonlijkheidskenmerken (zoals zijn leerstrategieën) en criminogene behoeften van de jongere
- Er is ruime en voortdurende aandacht voor (het bevorderen van) de motivatie van de jongere;
- Naast het ontwikkelen van gedragalternatieven is er veel tijd om nieuw gedrag te oefenen in verschillende contexten. Generalisatieprincipes spelen een belangrijke rol, wat de kans op recidive doet afnemen. Hierbij heeft ook de mentor een belangrijke rol;
- De ouders/ verzorgers en andere voor de jongere belangrijke personen worden bij het proces betrokken; dit vergroot de kans op het voorkomen van recidive;
- De training beoogt de jongere middels zelfobservatie, zelfevaluatie en zelfversterking- of afzwakking het eigen gedrag te leren monitoren, controleren en bijsturen;
- Het programma bevat activiteiten ter voorkoming van terugval (opstellen signalerings- en terugvalpreventieplan, opfrisbijeenkomsten).

6. Aangehaalde literatuur

- Abraham, M. & Buysse, W. (2014). *Procesevaluatie Leren van Delict*. Amsterdam: DSP-groep.
- Andrews, D.A. & Bonta, J. (1995). *The psychology of criminal conduct (2nd ed.)*. Cincinnati, Ohio: Anderson.
- Beek, D. van & Mulder, J. (1991). De plaats van het delictscenario in de behandeling van seksueel agressieve delinquenten. *Directieve Therapie*, 11, 4-18.
- Beek, D. van & Mulder, J. (2007). *Het zelfregulatiemodel in delictroutes*. Utrecht: Forum Educatief.
- Binsbergen, M.H. van, Knorth, E.J., Klomp, M. & Meulman, J.J. (2001). Motivatie voor behandeling bij jongeren met ernstige gedragsproblemen in de intramurale justitiële jeugdzorg. *Kind en adolescent*, 22, 295-311.
- Boendermaker, L., Gerrits, G.M., Visser, A., Harder, A.T., & Kalverboer, M.E. (2014). *Zorgaanbod voor 18- tot 23-jarigen in de justitiële jeugdinrichtingen*. Groningen: Stichting Kinderstudies.
- Boendermaker, L., Harder, A., Speetjens, P., Pijll, M. van der, Bartelink, C. & Everdingen, J. van (2007). *Programmeringsstudie Jeugdzorg*. Utrecht/Groningen: Nederlandse Jeugdinstituut/Rijksuniversiteit Groningen.
- Boendermaker, L., Veldt, M.C. van der, & Booy, Y. (2003). *Nederlandse studies naar de effecten van jeugdzorg*. Utrecht: NIZW Jeugd.
- Bol, M.W. (2002). *Jeugdcriminaliteit over de grens. Een literatuurstudie naar ontwikkeling, wetgeving, beleid, effectieve preventie en aanpak (ten aanzien) van jeugdcriminaliteit buiten Nederland*. Den Haag: WODC.
- Brand, E.F.J.M., a'Campo, A.M.G., & Hurk, A.A. van den (2013). *15 jaar PIJ-ers in beeld. Kenmerken en veranderingen van jeugdigen die de PIJ-maatregel opgelegd kregen in de periode 1995-2010*. Den Haag: Dienst Justitiële Inrichtingen.
- Brugman, D. (2008). *De rol van moreel besef in de ontwikkeling, preventie en behandeling van antisociaal gedrag. Oratie*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- DesNoyers Hurley, A., Tomasulo, D.J. & Pfadt, A.G. (1998). Individual and Group Psychotherapy Approaches for Persons with Mental Retardation and Developmental Disabilities. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 10 (4), 365-386.
- Dodge, K.A. (1991). The structure and function of reactive and proactive aggression. In: Pepler, D. & Rubin, K. (Eds.). *The development and treatment of childhood aggression*, p. 201-218. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Duits, N., Casteren, M. van, Brink, W. van den, & Doreleijers, T.A.H. (2005). Risicotaxatie van geweldsrecidive bij jongeren: het belang van factoren van de Structured Assessment of Violence Risk in Youth bij het klinisch oordeel. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 8, 511-518.

- Gendreau, P. (1996). Offender rehabilitation: What we know and what needs to be done. *Criminal Justice and Behavior*, (23), 1, 144-161.
- Harder, A.T., Knorth, E.J., & Zandberg, Tj. (2006). *Residentiële jeugdzorg in beeld. Een overzichtsstudie naar doelgroep, werkwijzen en uitkomsten*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Hawkins, J.D., Herrenkohl, T., Farrington, D.P., Brewer, D., Catalano, R.F. & Harachi, T.W. (1998). A review of predictors of youth violence. In: Loeber, R. & Farrington, D.P. (Eds.). *Serious & violent juvenile offenders. Risk factors and successful interventions*, p. 106-146. Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- Hermans, D., Eelen, P. & Orlemans, H. (2007). *Inleiding tot de gedragstherapie. Zesde, geheel herziene druk*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Jolliffe, D. & Farrington, D.P. (2007). *A systematic review of the national and international evidence on the effectiveness of interventions with violent offenders*. UK: Research Development Statistics/Ministry of Justice Research Series.
- Kalidien, S. N. & Heer-de Lange, N. de (2014). *Criminaliteit en Rechtshandhaving 2013*. Den Haag: CBS, WODC, Raad voor de Rechtspraak.
- Kazdin, A. E. (1995). *Conduct Disorders in Childhood and Adolescence (2nd Edition)*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Kazdin, A.E. (1998). Overzicht voor de practicus: psychosociale behandeling van gedragsstoornissen bij kinderen. *Literatuurselectie Kind en Adolescent*, 5, 1, p. 5-48.
- Konijn, C. (2003, Red.). *Internationaal overzicht effectieve interventies in de jeugdzorg*. Utrecht: NIZW Jeugd.
- Laan, A.M. van der, & Goudriaan, H. (2016). *Monitor Jeugdcriminaliteit. Ontwikkelingen in de jeugdcriminaliteit 1997 tot 2015*. Den Haag: WODC / CBS.
- Lammers, S. M., Soe-Agnie, S. E., de Haan, H. A., Bakkum, G. A., Pomp, E. R., & Nijman, H. J. (2014). Middelengebruik en criminaliteit: een overzicht. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 56(1), 32-39.
- Lipsey, M.W. & Derzon, J.H. (1998). Predictors of violent or serious delinquency in adolescence and early childhood. In: Loeber, R. & Farrington, D.P. (Eds.). *Serious & violent juvenile offenders. Risk factors and successful interventions*, p. 86-105. Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- Lipsey, M.W., Landenberger, N.A. & Wilson, S.J. (2007). *Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders*. Nashville, USA: Vanderbilt Institute for Public Policy Studies.
- Lodewijks, H., Doreleijers, Th., Ruiters, C. de, & Wit-Grouls, H. de (2006). *SAVRY: Handleiding voor de gestructureerde risicotaxatie van gewelddadig gedrag bij jongeren*. Zutphen: Rentray.
- Loeber, R. (1998). Ontwikkelingspaden en risicopatronen voor ernstige jeugddelinquentie en hun relevantie voor interventies: Nooit te vroeg en nooit te laat. In: W. Koops & W. Slot (Red.), *Van lastig tot misdadig. Een ontwikkelingsbenadering van lastige en*

misdadige kinderen en adolescenten: diagnostiek, behandeling en beleid, pp. 15-32. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Lösel, F. & Schmucker, M. (2005). The effectiveness of treatment for sexual offenders: A comprehensive meta-analysis. *Journal of Experimental Criminology*, 1, 117-146.

Manen, T.G. van & Prins, P.J.M. (1998). Antisociaal gedrag bij kinderen en adolescenten. In: Everaerd, W.T.A.M. (red.), *Handboek Klinische Psychologie* (pp. 1-29). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Mulder, J. (1995). Het terugvalpreventiemodel als behandelingsmethode in een forensische dagbehandeling. *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 21, 199-133.

Orobio de Castro, B., Veerman, J.W., Bons, E. & Beer, L. de (2001). *Verantwoording bij het rapport Kansen gekeerd? Criminaliteitspreventie door vroegtijdige signalering en gezinsondersteuning*. Duivendrecht/Utrecht: PI Research/Universiteit Utrecht.

Orobio de Castro, B. (2007a). Woede, wraak en leedvermaak. Op zoek naar drijvende krachten achter de ontwikkeling van gedragsproblemen. *Kind en Adolescent*, 28, 2, p. 62-79.

REPRIS (2016). *Prevalentie van algemene recidive onder ex-JJI pupillen uitgestroomd in 2011*. Geraadpleegd op 14-06-2016 via: <https://wodc-repris.nl/Repris.html>

Smeets, K.C., Oostermeijer, S., Lappenschaar, M., Cohn, M., Meer, J.M.J., Popma, A., Jansen, L.M., Rommelse, N.N., Scheepers, F.E., & Buitelaar, J. K. (2016). Are proactive and reactive aggression meaningful distinctions in adolescents? A variable-and person-based approach. *Journal of abnormal child psychology*, 1-14.

Spanjaard, H. & Haspels, M. (2005). *Families First. Handleiding voor gezinsmedewerkers*. Amsterdam/Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut/SWP.

Steege, M. van der (2007). Jongeren van 16 tot 18 jaar met meervoudige problematiek. In: Konijn, C. (Red.), Steege, M. van der, Elderman, E., Bruinsma, W. & Braak, J. van den. *Werkzame werkwijzen. Verkenning van effectieve interventies in de jeugdzorg*. Utrecht/Woerden: Nederlands Jeugdinstituut/Adviesbureau Van Montfoort.

Thakker, J., Ward, T. & Tidmarsh, P. (2006). A re-evaluation of relapse prevention with adolescents who sexually offend: A Good-Lives Model. In: Marshaal, W. & Howard, B.E. (Eds), *The juvenile sex offender*. p.313-335. New York: Guilford Press.

Ward, T. (2002). Good lives and the rehabilitation of offenders: Promises and problems. *Aggression and Violent Behavior*, 7, 513-528.

Zankman, S. & Bonomo, J. (2004). Working with parents to reduce juvenile sex offender recidivism. *Journal of Child Sexual Abuse*, 13, 139-156.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

